

TOMASZ JASIŃSKI*

Profesor Henryk Bogdan Samsonowicz (1930–2021)**

Fot.: Piotr Namiota

Profesor Henryk Bogdan Samsonowicz urodził się 23 stycznia 1930 r. w Warszawie w rodzinie znanego profesora Uniwersytetu Warszawskiego, geologa Jana Samsonowicza (1888–1959) i Henryki z Korwin Krukowskich Samsonowiczowej (1892–1987). Obydwoje byli absolwentami Uniwersytetu Petersburskiego. Jan Samsonowicz był pracownikiem naukowym Uniwersytetu Warszawskiego od momentu jego restytucji w 1915 r. W 1920 r. jako ochotnik 5. Pułku Legionów walczył przeciwko bolszewikom. Po odzyskaniu niepodległości Jan Samsonowicz pracował w Państwowym Instytucie Geologicznym, a następnie w latach 1935–1938 wykładał na Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie, gdzie zatrudniony był jako profesor paleontologii. W 1938 r. powró-

* Prof. dr hab. Tomasz Jasiński (tomjas.tomasz.jasinski@gmail.com), Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

** Tekst opracowany na podstawie napisanych przez autora recenzji z okazji przyznania prof. Samsonowiczowi tytułu doktora *honoris causa* na Uniwersytetach w Gdańsku, Poznaniu i Warszawie.

cił do Warszawy, gdzie podjął pracę na Uniwersytecie Warszawskim, na którym jako profesor geologii wykładał do 1958 r., w tym także w okresie tajnego nauczania w latach 1939–1944. Jan Samsonowicz jest odkrywcą m.in. neolitycznej kopalni krzemieni pasiastych w Krzemionkach i wielu złóż mineralnych na terenie Polski, w tym węgla kamiennego na terenie Nadbużańskiego Zagłębia oraz Lwowsko-Wołyńskiego Zagłębia. Henryka Samsonowicz w latach 1914–1968 była nauczycielką geografii w warszawskich gimnazjach i liceach; w czasie okupacji nauczała chemii w podziemnym VII Gimnazjum i Liceum Ogólnokształcącym im. Juliusza Słowackiego w Warszawie.

Henryk Samsonowicz rozpoczął naukę przed wojną w Gimnazjum im. Jana Zamoyskiego. Przerwaną przez wojnę edukację kontynuował najpierw w domu pod opieką matki, a następnie uczęszczał do tzw. Szkoły Rybackiej, która była przykrywką dla dwóch klas tajnego Gimnazjum im. Jana Zamoyskiego oraz dwóch lat SGGW. Równocześnie działał w konspiracji harcerskiej jako zastępowy w zastępie Dzikie Koty. W czasie Powstania Warszawskiego jego starszy o osiem lat brat Andrzej, ps. Xsiażę, dowodził plutonem Alek w słynnej kompanii „Rudy”, batalionu „Zośka”. Poległ 15 września 1944 r. w czasie walk o przyczółek czerniakowski. Odznaczony orderem Virtuti Militari oraz dwukrotnie Krzyżem Walecznych.

Po wojnie Henryk Samsonowicz kontynuował naukę w VII Liceum Ogólnokształcącym im. Juliusza Słowackiego. W 1947 r., po zdaniu matury, podjął studia historyczne na Wydziale Humanistycznym Uniwersytetu Warszawskiego, które ukończył w 1950 r. Początkowo fascynował się okresem napoleońskim, ale wykłady wybitnego mediewisty Mariana Małowista (1909–1988), fenomenalnego znawcy historii gospodarczej, przekonały Henryka Samsonowicza do mediewistyki. Rozprawę magisterską pt. *Polityka Gdańska w drugiej połowie XIV w.*, napisał na seminarium Mariana Małowista. Uczestnictwo w seminariach magisterskich profesorów Mariana Małowista i Witolda Kuli (1916–1988), wybitnego nowożytnika i metodologa, pozwoliło młodemu uczonemu – Henrykowi Samsonowiczowi na zapoznanie się z najnowocześniejszymi trendami ówczesnej mediewistyki, historii gospodarczej oraz metodologii historii. Zdobyta wówczas wiedza i umiejętności stały się fundamentem przyszłej kariery naukowej Henryka Samsonowicza, który pozyskany w tym czasie kapitał wszechstronnie pomnażał. W rozwoju intelektualnym Henryka Samsonowicza nie małą rolę odegrał jeden z najwybitniejszych mediewistów polskich – Aleksander Gieysztor (1916–1999) oraz przyjaźń od lat szkolnych i studenckich z późniejszymi profesorami, wybitnymi historykami – Januszem Tazbirem (1927–2016), Antonim Mączakiem (1928–2003) i Benedyktem Zientarą (1928–1983). Po ukończeniu studiów Henryk Samsonowicz rozpoczął pracę jako asystent w Instytucie Historycznym Uniwersytetu Warszawskiego, gdzie pod kierunkiem Mariana Małowista przygotował i obronił w 1954 r. rozprawę kandydacką (doktorską) *Rzemiosło wiejskie w Polsce w XIV–XVI wieku*.

W 1960 r. Henryk Samsonowicz habilitował się na podstawie rozprawy *Badania nad kapitałem mieszczańskim Gdańska w II połowie XV wieku*. Praca ta jest jednym z najważniejszych osiągnięć polskiej mediewistyki lat powojennych. Zdumiewa pomysłowością i przenikliwością badawczą. Autor – wykazując ogromną erudycję oraz doskonałą znajomość i orientację w bogatym materiale źródłowym (utrwalonym przeważnie w języku dolnoniemieckim) – przedstawił fascynujący obraz finansów mieszczaństwa gdańskiego u schyłku średniowiecza. Rozprawa ta odsłoniła przed badaczami nieznanym wcześniej obraz dynamicznie rozwijającej się gospodarki późnośredniowiecznego miasta hanzeatyckiego; zdumiewające było bogactwo późnośredniowiecznych finansów gdańskich: kilkanaście rodzajów spółek kupieckich, skomplikowane transakcje finansowe, rozbudowana księgowość, powiązania Gdańska z ówczesną gospodarką światową. Zrozumiałe więc, że praca ta spotkała się z szerokim zainteresowaniem światowej mediewistyki i po kilku latach została wydana drukiem w Niemczech.

Ogromny kapitał intelektualny zdobyty w czasie badań nad późnośredniowiecznym miastem i wsią w Europie Środkowej został niebawem pomnożony na skutek bezpośredniego zetknięcia się ze szkołą *Annales*. W drugiej połowie lat 50. Henryk Samsonowicz dwukrotnie przebywał we Francji, gdzie uczestniczył w seminariach naukowych na Sorbonie i w *École pratique des hautes études (EPHE)*, prowadzonych przez tak wybitnych uczonych jak Fernand Braudel (1902–1985), Michel Mollat du Jourdin (1911–1996) czy też teoretyk i historyk sztuki Pierre Francastel (1900–1970). Wydaje się, że największy wpływ wywarł Fernand Braudel, niewątpliwie wówczas największy autorytetu szkoły *Annales*. Henryk Samsonowicz w jednym z wywiadów uznał go za swojego mistrza; zauważył wówczas, iż fascynacja Braudelem sięgała okresu wcześniejszego: „jego książka *Morze Śródziemne i świat śródziemnomorski* była drogowskazem dla nas, młodych historyków. Godzinami dyskutowaliśmy o niej na seminarium prof. Mariana Małowista. Byliśmy zafascynowani nowatorskim podejściem do historii, której sens poznaje się przez badanie długich procesów dziejowych”.

Ze zderzenia studiów nad Hanżą i doświadczeń intelektualnych z pobytu we Francji powstało znakomite dzieło, jedno z najwspanialszych osiągnięć polskiej historiografii: *Późne średniowiecze miast nadbałtyckich. Studia nad dziejami Hanzy nad Bałtykiem w XIV–XV w.* (1968 r.). Ukazanie się tej pracy było wielkim wydarzeniem naukowym; publikacji tej towarzyszyły liczne recenzje, dyskusje; od pierwszej chwili stała się ona pozycją klasyczną polskiej mediewistyki i weszła do kanonu najbardziej wartościowych i poczytnych lektur akademickich. Patrząc z dzisiejszej perspektywy na tę rozprawę, należy przede wszystkim podkreślić jej nieprzemijające walory. Henryk Samsonowicz – niewątpliwie inspirowany wspaniałym dziełem Fernanda Braudela – wyszedł w tej pracy poza ramy tradycyjnej historiografii, łącząc w fascynującej syntezie dzieje gospodarcze, społeczne, polityczne i kultury. Rozważania Autora o środowisku geograficznym

Hanzy, zaludnieniu jej miast, gospodarce oraz o kulturze materialnej i duchowej pozostały do dziś nieprześcignione, wytyczając i inspirując w polskiej historiografii nowe kierunki badań. Przez kolejne dziesięciolecia wiele ośrodków akademickich, a wśród nich zwłaszcza Toruń i Gdańsk, prowadząc badania nad historią Hanzy i mieszczaństwa, czerpały i nadal czerpią obficie z inspiracji powstałych w wyniku opublikowania tej i kolejnych rozpraw prof. Henryka Samsonowicza.

Zainteresowania Hanzą, które sięgały lat 50. XX w., czego przejawem było np. opublikowanie znakomitej popularnonaukowej książki – *Hanza władczyńi mórz* (1958), zainspirowały Henryka Samsonowicza do studiów nad dziejami miast w Polsce. To najbogatsza część dorobku prof. Henryka Samsonowicza; spośród setek prac należy przede wszystkim wymienić dwie monografie: *Życie miasta średniowiecznego* (1970) oraz *Dzieje miast i mieszczaństwa w Polsce przedrozbiorowej* (1986 – wspólnie z Marią Bogucką). Problematyka miejska w polskiej mediewistyce do czasu opublikowania prac prof. Henryka Samsonowicza miała – poza kilkoma wyjątkami (m.in. Jan Ptaśnik, *Miasta i mieszczaństwo w dawnej Polsce*) – charakter prac regionalistycznych. To właśnie prace prof. Henryka Samsonowicza wyniosły tę dziedzinę polskiej mediewistyki na najwyższy poziom. Pierwsza z wymienionych monografii to wspaniała synteza dziejów i życia polskiego miasta średniowiecznego, przedstawiona na szerokim tle europejskim. Przedmiotem rozważań Profesora są nie tylko tak trudne zagadnienia, jak początki miast w Europie i w Polsce, ale też zagadnienia związane z poziomem życia, więzi społecznych, w tym zwłaszcza rodzinnych, oraz problematyką kultury umysłowej mieszczan. Monografia ta na wiele lat ukształtowała w Polsce kierunki badań nad miastami i mieszczaństwem w okresie średniowiecza.

Druga z wymienionych monografii stała się klasyczną pozycją polskiej historiografii, bez której nie może się obyć żaden absolwent studiów historycznych. Pełni ona w zasadzie dwie role: jest z jednej strony doskonałą syntezą dziejów miast i mieszczaństwa w Polsce w okresie średniowiecza, a z drugiej – wyczerpującym kompendium erudycyjnym, w którym historyk znajdzie odpowiedź na niemal każde pytanie dotyczące zagadnień miejskich okresu średniowiecza. Henryk Samsonowicz podsumował w niej wieloletnie dyskusje polskiej historiografii o tak skomplikowanych i budzących kontrowersje zagadnieniach, jak rola miast przedlokacyjnych, znaczenie lokacji miast z perspektywy regionu i kraju, układ przestrzenny miasta oraz historii społecznej i struktury ludności miejskiej w średniowieczu.

Na początku lat 70. XX w. ukazała się rozprawa Henryka Samsonowicza poświęcona dziejom późnośredniowiecznej Polski: *Złota jesień polskiego średniowiecza*. Było to dzieło na wskroś naukowe, ale napisane takim językiem, iż jest dostępne dla szerszego kręgu czytelników. Tytuł tego dzieła bez wątpienia nawiązywał do klasyki światowej, do wybitnego dzieła Johana Huizingi (1872–1945) – *Herfsttij der Middeleeuwen* (1919).

Tworząc to dzieło, Henryk Samsonowicz niewątpliwie wykorzystał swoje wcześniejsze doświadczenia metodologiczne i historiozoficzne z okresu powstawania Jego studium o Hanzie; czerpał też z najlepszych wzorów historiografii francuskiej i niemieckiej, jednak w przeważającej części była to monografia, której koncepcja była na wskroś oryginalna, głęboko przemyślana. Gdy dziś przyglądamy się tej rozprawie, z pełną odpowiedzialnością możemy powiedzieć, iż nikt tak wówczas nie pisał w Polsce historii. Wówczas, młodsze pokolenie sobie tego nie uświadamia, badania historyczne, nawet w tzw. syntezach, miały charakter zatomizowany. Uprawiano wprawdzie wszystkie dziedziny historiografii i interesowano się wszystkimi zagadnieniami od klimatu i gospodarki aż po sztukę i umysłowość, ale żaden z badaczy nie łączył tych zagadnień w ramach jednego warsztatu badawczego, a ponadto chociaż dostrzegano związki między różnymi obszarami przeszłej rzeczywistości, to nikt nie potrafił przedstawić tego jako jednej całości, składającej się z wielu powiązanych ze sobą ważnych elementów. W monografii tej budzi podziw przede wszystkim umiejętność dostrzegania owych związków, a także przedstawienia ich czytelnikowi z jednej strony jako coś niezwykle odkrywczego, a z drugiej strony – jako coś zupełnie oczywistego i naturalnego. Profesor Henryk Samsonowicz w książce tej odkrywa tak przed badaczem, jak i zwykłym profanem, mechanizmy powstawania i rozumienia historii, a także – co wydaje się na pierwszy rzut oka sprzeczne – jednorodność i wieloaspektowość historii. Gdy Huizinga skupił się głównie na umysłowości, sposobie bycia, dążeniach i namiętnościach ludzi późnego średniowiecza, prof. Henryk Samsonowicz osadził swoje studia na solidnych fundamentach historii gospodarczej i społecznej.

Wiele miejsca w swoich badaniach Henryk Samsonowicz poświęcił małym miastom w Polsce, w państwie zakonu krzyżackiego i w Europie. Z ważniejszych artykułów dotyczących tego zagadnienia należy wymienić: *Tradycja dziejowa małych polskich miast* (1988); *Małe miasto w środkowej Europie późnego średniowiecza. Próba modelu* (1989); *Dobre i złe dzielnice małych miast w Polsce w XV–XVI w.* (1992). Tematyka ta stanowiła jakby jedno z pól badawczych szerszej problematyki, jaką były w ogóle badania nad miastami w Polsce i Europie. Profesor Henryk Samsonowicz koncentrował się w swoich badaniach nad miastami na najróżniejszych aspektach: na okresie przedlokacyjnym (*Skupiska rzemieślnicze w polskich osadach przedlokacyjnych* – 1992); na strukturach społecznych i elitach miejskich (*Struktura społeczna i etniczna mieszczaństwa północnych i zachodnich ziem polskich w średniowieczu* – 1991) czy też na ogólnych procesach urbanizacyjnych w Europie (*Urbanizacja i geneza państw nowożytnych w Europie* – 1995). Nie brak prac omawiających różne aspekty dziejów poszczególnych miast w Polsce, w tym m.in. Płocka (*Wokół lokacji miejskiej Płocka* – 1987), Warszawy (*Pytania dotyczące dziejów średniowiecznej Warszawy* – 2004), Krakowa (*Peryferie handlu Krakowa w XV–XVI wieku* – 1996). Niektóre prace poświęcone handlowi czy kredytowi

także można zaliczyć, przynajmniej częściowo do tematyki miejskiej (*Local credits in mediaeval Poland* – 1994; *Europejski handel Krzyżaków w XIV–XV wieku* – 1994).

W latach 80. XX w. historycy polscy uświadomili sobie, że zarówno analiza przekazów narracyjnych, jak i świadomości historycznej społeczeństwa nie jest możliwa bez poznania teorii mitu. Wśród licznych prac poruszających to zagadnienie, nie mogło zabraknąć też głosu prof. Henryka Samsonowicza. Wiele uwagi poświęcił on roli mitu w historii i w badaniach, poczynawszy od antropologii, a skończywszy na historiografii. Wśród studiów poruszających to zagadnienie należy przede wszystkim wymienić monografię pt. *Dziedzictwo średniowiecza. Mity i rzeczywistość*. To wspaniałe erudycyjne studium, zawierające próbę odpowiedzi na pytanie, czym było i jak było i jest postrzegane średniowiecze. Profesor Henryk Samsonowicz jako mediewista, mający ogromne doświadczenie badawcze, zmierzył się w tej rozprawie z obszarem własnych badań. Rozważania nad powszechnym i polskim średniowieczem pozwoliły też Autorowi, zdefiniować miejsce Polski w Europie w okresie średniowiecza, co umożliwiła z kolei zrozumienie późniejszych kart naszej historii. Spośród szkiców tworzących tę monografię za szczególnie inspirujące należy uznać rozważania o strukturach polskiego społeczeństwa w średniowieczu. Autor przekonująco pokazuje, jak stopniowo na skutek oddziaływania Zachodu i płynących stamtąd przemian gospodarczych wraz z gospodarką towarowo-pieniężną kształtują się nowe grupy i stany społeczne w Polsce.

Ważną rozprawą dotyczącą zagadnień mitu w historii jest praca *O „historii prawdziwej”. Mity, legendy i podania jako źródło historyczne*. W studium tym prof. Henryk Samsonowicz poruszył trzy niezwykle ważne zagadnienia: znaczenie mitu dla badań naukowych, rolę mitu w pojmowaniu i interpretowaniu historii oraz mity polskie, w tym też nowsze i najnowsze. Rozważając to ostatnie zagadnienie, rekonstruuje mechanizmy historycznego myślenia Polaków; w tym wypadku rola Uczzonego nie kończy się na zwykłych konstatacjach, a przybiera jakby postać psychoanalizy narodowej.

Wśród omawianych przez prof. Henryka Samsonowicza mitów nie zbrakło też Krzyżaków. Do niedawna mit ten był jednym z najważniejszych składników polskiej świadomości narodowej, kształtowanej przez takie dzieła literackie, jak: *Grażyna*, *Konrad Wallenrod* czy *Krzyżacy*. Dzieje państwa zakonu krzyżackiego to problematyka dziesiątków publikacji prof. Henryka Samsonowicza. Nie mogło być zresztą inaczej, gdyż drogi Hanzji i Zakonu często się krzyżowały w przeszłości i nie sposób ich oddzielić od siebie we współczesnych badaniach. Profesor Henryk Samsonowicz poświęcił też Krzyżakom osobne studium popularnonaukowe, w którym m.in. przedstawił i zanalizował „białą i czarną legendę” Krzyżaków. Problematykę krzyżacką omawia też jedna z ostatnich publikacji monograficznych Profesora poświęcona Konradowi Mazowieckiemu (2008). W monografii tej znajdziemy wspaniałą charakterystykę przemian społecznych i gospodarczych Europy i Polski na przełomie XII/XIII w. Na takim tle przedstawia autor dzieje

Mazowsza, określając – jak sam pisze – miejsce Mazowsza na mapie Polski i Europy. Państwo Konrada Mazowieckiego ukazane jest – co jest charakterystyczne dla piarstwa prof. Henryka Samsonowicza – we wszystkich możliwych aspektach. Poznajemy podstawy gospodarcze, społeczne, ustrojowe i polityczne funkcjonowania tego księstwa. Autor patrzy na Mazowsze jako na część wielkiej strefy gospodarczej, związanej głównie z handlem bałtyckim. Profesor Henryk Samsonowicz uświadamia czytelnikowi, iż na to, co działo się na Mazowszu, miały wpływ wydarzenia niekiedy w tak odległych krajach i regionach, jak w kraju Chazarów, Skandynawii, Rusi, Westfalii i Szlezwiku-Holsztynie z Lubeką. To bardzo nowoczesne uprawianie regionalistyki. Autor nie cofa się też przed tym, co najbardziej interesuje czytelnika, a mianowicie przed „osądzeniem Konrada” i związanymi z tymi stereotypami. Sąd nad księciem mazowieckim ma w polskiej historiografii już długą tradycję, sięgającą *Roczników* Jana Długosza.

Prawie wcale się nie zdarza, aby badacz, na moment przed osiągnięciem wieku emerytalnego, znajdował sobie zupełnie nowe pola badawcze. Otóż prof. Henryk Samsonowicz w ostatnich latach poświęcił wiele uwagi problematyce związanej z narodzinami państwowości polskiej i jej początkami, analizowanej na szerokim tle dziejów powszechnych. Studia nad dziejami Europy Środkowo-Wschodniej w X w. wymagają zupełnie innych metod badawczych, a także odmiennej sztuki wnioskowania, a nawet innego stylu narracji historycznej niż badanie historii Europy Środkowej w XIV–XVI w. Skąd ta nagła zmiana zainteresowań? W końcu lat 90. XX wieku na skutek odkryć spowodowanych badaniami dendrochronologicznymi zrodziła się konieczność ponownego spojrzenia na początki państwa polskiego. Stało się oczywiste, że archeologia i historiografia polska potrzebują nowych inspiracji oraz miejsca i forum, gdzie mogłyby prowadzić dyskusję interdyscyplinarną. To jedna z największych zasług prof. Henryka Samsonowicza, iż jako pierwszy dostrzegł te potrzeby polskiej nauki historycznej. Z jego to bowiem inspiracji i przy poparciu finansowym Fundacji na rzecz Nauki Polskiej została zorganizowana konferencja *Ziemie polskie w X w. i ich znaczenie w kształtowaniu się nowej mapy Europy* (Kalisz, 21–23 X 1999 r.). Konferencja ta odegrała szczególną rolę w kształtowaniu dalszych badań nad początkami państwa polskiego. Profesorowi Henrykowi Samsonowiczowi powierzono zarówno podsumowanie rezultatów badawczych tej konferencji, jak i redakcję tomu pokonferencyjnego. W swoim wystąpieniu podsumowującym, Profesor sformułował dwa niezwykle ważne ustalenia sesji kaliskiej: Pierwsze to, że „państwo, jak obecnie może się wydawać, powstało szybko, gwałtownie, burząc dotychczasowe struktury społeczne i drogą walki zdobywając kolejne tereny”; drugie, iż ziemia gnieźnieńska – kolebka polskiej państwowości – leżała na peryferiach ziem bardziej rozwiniętych gospodarczo i demograficznie.

Tematyka początków państwa polskiego i jego najstarszej historii przewija się w wielu publikacjach prof. Henryka Samsonowicza, powstałych w ostatnich latach.

Wśród tych publikacji na szczególną uwagę zasługuje opublikowana w 2009 r. rozprawa *Dzień chrztu i co dalej*. Publikacja ta włącza się w nurt wybitnych rozpraw poświęconych początkom chrześcijaństwa w Polsce i towarzyszącym im narodzinom państwowości polskiej. Mimo iż praca ta jest skierowana do szerszego kręgu czytelników, to szuka odpowiedzi na wiele fundamentalnych pytań związanych z tą problematyką; trzeba podkreślić, iż wiele pytań zostało po raz pierwszy postawionych w historiografii. Tak np. obok licznych problemów rozważanych przez starszą historiografię, jak np. zagadnienia przemiany struktur plemiennych w państwowe czy problematyka podstaw gospodarczych nowo powstałego państwa, znajdujemy nowe, niezwykle ważne pytania: „Dlaczego proces rozszerzania się Europy rozpoczął się w okresie upadku karolińskiej idei zjednoczenia? Dlaczego w czasie kryzysu intelektualnego, moralnego i organizacyjnego Kościół rzymski odniósł największy sukces od momentu uzyskania edyktu mediolańskiego, chrystianizując sześć państw Nowej Europy?”. Rozprawa ta – podobnie jak wszystkie pozostałe monografie prof. Henryka Samsonowicza – przedstawia ten przełomowy moment w rozwoju Europy w sposób wieloaspektowy i dynamiczny.

W tym nurcie twórczości badania prof. Henryka Samsonowicza skupiały się na takich problemach, jak powstanie państwa polskiego i jego najstarsze dzieje na tle przemian etnicznych i cywilizacyjnych Europy tego okresu. Henryk Samsonowicz w ramach tej tematyki badał takie zagadnienia, jak etnogeneza ludów Europy Środkowo-Wschodniej (2000), dzieje ziem polskich w wieku poprzedzającym powstanie państwa polskiego (*O ziemiach polskich w IX wieku* 2003) czy przemiany w Europie w okresie X w. *Das lange 10. Jahrhundert. Über die Entstehung Europas – 2009*). Osobnym zagadnieniem, które zainteresowało Henryka Samsonowicza, była rola chrześcijaństwa w przemianach tego okresu (*Przełom X stulecia – chrześcijaństwo w Europie Środkowej – 2003*).

W ostatnich latach, przed chorobą, w twórczości prof. Henryka Samsonowicza możemy nawet zaobserwować intensyfikację badań, a także poszerzenie pola badawczego pod względem tematycznym. Wiele miejsca poświęcił prof. Henryk Samsonowicz dziejom historiografii polskiej w XX w., a zwłaszcza twórczości wybitnych polskich uczonych, często Jego mistrzów i współpracowników. Spośród licznych badaczy, których twórczość znalazła się w kręgu zainteresowań prof. Henryka Samsonowicza można m.in. wymienić następujących uczonych: Stanisław Herbsta, Mariana Małowista, Karola Górskiego, Henryka Łowmiańskiego, Aleksandra Gieysztora, Gerarda Labudę, Stanisława Russockiego, Antoniego Mączaka, Benedykta Zientarę, Mariana Biskupa, Jana Baszkiewicza i Bronisława Geremka.

Innym zagadnieniem, któremu prof. Henryk Samsonowicz poświęcił wiele uwagi, było miejsce Polski w Europie w czasie minionych wieków. Tematyka ta była szczególnie aktualna wobec odzyskania przez Polskę suwerenności i w związku ze zbliżaniem się momentu wstąpienia Polski do Unii Europejskiej. W 1994 r. prof. Henryk Samso-

nowicz opublikował artykuł *Miejsce Polski w Europie na przełomie XIII i XIV wieku*, a rok później ukazała się ważna książka *Miejsce Polski w Europie*, która spotkała się z dużym zainteresowaniem badaczy.

Ogromny jest dorobek Pana Profesora w dziedzinie stosunków polsko-niemieckich (*Polska i Niemcy w procesie kształtowania się europejskiego systemu państw w średniowieczu* – 1990; *Die Beziehungen zwischen Deutschland und Polen vom 13. bis zum 17. Jahrhundert* – 2011), polsko-litewskich (*Tło dziejowe związków Polski z Litwą* – 1989; *Handel Litwy z Zachodem w XV wieku* – 1999), czy wreszcie takich zagadnień jak dzieje Mazowsza (*Dzieje Mazowsza: wstęp i dzieje polityczne połowa XIV – początek XVI w.* – 1994; *Czy Warszawa leży na Mazowszu* – 1997) i Śląska (*Śląsk w Europie w czasach Henryka IV Probusa* – 2005).

Nie sposób omówić wszystkich nawet ważniejszych publikacji wybitnego Uczzonego. Jego dorobek jest ogromny, imponuje rozmiarami i zakresem tematycznym. Profesor Henryk Samsonowicz opublikował ponad tysiąc kilkaset rozpraw i artykułów, w tym kilkadziesiąt monografii, a wśród nich szereg syntez dziejów Polski i Europy Środkowej. Spróbujmy scharakteryzować i ocenić, na czym polega fenomen twórczości prof. Henryka Samsonowicza. W rozprawach naukowych prof. Henryka Samsonowicza odnajdujemy najlepsze wzorce polskiej mediewistyki, a w tym i Jego Mistrzów, o czym już była mowa – Mariana Małowista i Witolda Kuli. Do tych nazwisk niewątpliwie należałoby dodać wspomnianego już prof. Aleksandra Gieysztora, a zapewne też Profesora Tadeusza Manteuffla. Widoczne są – o czym już była mowa – inspiracje wielkiej szkoły mediewistyki francuskiej *Annales* na czele z jej największym wówczas autorytetem Fernandem Braudem. To są niewątpliwie fundamenty intelektualne twórczości prof. Henryka Samsonowicza, która jednak ma własny i niepowtarzalny wyraz. Składa się na nią przede wszystkim syntetyczne ujmowanie dziejów historycznych, przy uwzględnieniu ich wieloaspektowości. Środowisko przyrodnicze, klimat, osadnictwo, gospodarka, poziom życia, więzi społeczne, umysłowość, kultura i sztuka łączą się w twórczości Henryka Samsonowicza w jedną nierozzerwalną całość. Każdy z wymienionych elementów jest badany w powiązaniu z pozostałymi, w powiązaniu z całością; procesy regionalne są analizowane na tle głównych przemian europejskich; przemiany europejskie obserwowane są z perspektywy zmian regionalnych. Z tego powodu dla Profesora Henryka Samsonowicza nie ma procesów i wydarzeń drugorzędnych, gdyż to, co dzieje się na peryferii, też ma wpływ na bieg wydarzeń w centrum. Historia dla prof. Henryka Samsonowicza nie jest jednak tylko czystą, zamkniętą nauką; dostrzega On poza celami naukowymi jej cele społeczne, co oczywiście odciska piętno na twórczości. W ostatnim wywiadzie zauważył: „moim mistrzem w tym zakresie był profesor Stanisław Herbst, który uważał, że misją historyka polskiego jest nieść kaganek oświaty wszędzie tam, gdzie to jest możliwe”. Taka postawa społeczna prof. Henryka Samsonowicza nie po-

została bez wpływu na Jego twórczość. Stąd liczne prace popularnonaukowe, pisane znakomitą polszczyzną i pozostające na najwyższym poziomie naukowym. Według Henryka Samsonowicza praca popularnonaukowa to praca, która pod względem naukowym w niczym nie odbiega od najwyższych standardów naukowych, a jedynie odróżnia się od ściśle naukowych bardziej przystępnym językiem. Trzeba też zauważyć, iż „przystępny język” jest cechą charakterystyczną dla twórczości *sensu stricto* naukowej prof. Henryka Samsonowicza, co wynika – jak sądzę – nie tylko z przekonań estetycznych, ale z misji edukacyjnej, którą wiąże z zawodem historyka. Ta ostatnia zrodziła zapewne u Henryka Samsonowicza zainteresowanie pojmowaniem historii przez elity, a także szerokie kręgi społeczeństwa. Stąd zapewne zainteresowanie rolą szeroko pojętego mitu w pojmowaniu rzeczywistości oraz obserwowaniu i analizowaniu ciągłych zmian w postrzeganiu społecznym minionej rzeczywistości.

Profesor Henryk Samsonowicz bada dzieje we wszelkich ich aspektach, następnie obserwuje wpływ minionych procesów i wydarzeń na czasy późniejsze aż po współczesne, wreszcie analizuje postrzeganie minionych wydarzeń przez kolejne generacje, aby w końcu poinformować społeczeństwo o mitach, czyli o stereotypach i błędach w tym postrzeganiu.

Profesor Henryk Samsonowicz był nie tylko wybitnym historykiem, ale również niezwykle zasłużonym społecznikiem. Od wczesnych lat studenckich traktował zawód historyka jako misję społeczną. Z tego powodu od początku Jego działalności ogromną rolę w odgrywała popularyzacja badań naukowych, czy to w postaci odrębnych publikacji czy też popularnonaukowych referatów. Z czasem działalność ta, której prof. Henryk Samsonowicz pozostał wierny do dziś, została uzupełniona o nowe elementy. Wspierając pasje historyczne młodzieży, zorganizował w 1975 r. w ramach działalności popularyzatorskiej Polskiego Towarzystwa Historycznego „Olimpiadę Historyczną”, która cieszy się ogromnym prestiżem zarówno wśród historyków i nauczycieli, jak i uczniów. W latach 1977–1982 pełnił funkcję prezesa Polskiego Towarzystwa Historycznego; z Jego inicjatywy zaczęła działać wówczas Komisja Mediewistyczna, stając się ogólnopolskim forum mediewistów, miejscem, gdzie rodziły się ciekawe pomysły naukowe i przedsięwzięcia organizacyjne.

Autorytet naukowy, zdolności organizacyjne, poczucie misji, a także talenty dyplomatyczne przyczyniały się do tego, że prof. Henrykowi Samsonowiczowi powierzano różne odpowiedzialne funkcje; w latach 1967–1969 był prodziekanem, a następnie w latach 1970–1974 r. dziekanem Wydziału Historycznego Uniwersytetu Warszawskiego. Od 1975 r. do 1980 r. pełnił funkcję dyrektora Instytutu Historycznego. W czasie sprawowania tych funkcji przyszło Mu zmierzyć się z niezwykle trudnymi sytuacjami politycznymi, wywołanymi przez kolejne kryzysy PRL-u. Szczególnym wyzwaniem był Marzec 68 r.; powszechnie znane są Jego starania o uchronienie młodzieży przed szy-

kanami i prześladowaniami w Marcu 68 r. – przy bramie Uniwersytetu Warszawskiego wyciągał studentów z rąk MO i ORMO. W czasie tych trudnych lat władze często dawały wyraz niezadowoleniu z postawy zajmowanej przez prof. Henryka Samsonowicza, zawieszając Go w 1979 r. w funkcji dyrektora Instytutu Historycznego. Niejednokrotnie ograniczano Mu możliwości wyjazdów naukowych. Gdy w 1980 r. Uniwersytet Warszawski na krótko odzyskał autonomię, Profesor Henryk Samsonowicz został wybrany rektorem, którą to funkcję pełnił do początku kwietnia 1982 r., kiedy to został odwołany ma mocy przepisów stanu wojennego. 13 grudnia 1981 r. wystąpił też z PZPR, której był członkiem od 1955 r.

U schyłku epoki Jaruzelskiego, w 1987 r. Henryk Samsonowicz jako jeden z wielu został poproszony przez miesięcznik „Znak”, aby odpowiedział na pytanie „Czym jest polskość”. Ankieta ta jest dziś powszechnie znana, gdyż wziął w niej wówczas udział nieznan szerzej Donald Tusk, późniejszy premier Rzeczypospolitej. Henryk Samsonowicz pisał wówczas m.in.: (...) *muszę sformułować jeszcze jedno założenie. „Polskość” oceniam jako zaletę. Tym samym nie będzie dla mnie ona jednoznaczna z cechami negatywnymi, licznymi, znanymi i niestety niekiedy dominującymi w opiniach o Polakach.* Wielki uczonego pisał dalej: *Innymi słowy do cech polskości zaliczylibym podmiotowość często przybierającą formy wybujałego indywidualizmu. Ale jest to cecha twórcza.* Kontynuując dodał: *Do cech polskości zaliczylibym także otwartość naszego społeczeństwa na różne obce wzory działania, szczególnie te, które samo może sobie wybrać, które akceptuje(...).* Wreszcie – *może nie na ostatnim miejscu – pod pojęciem polskości rozumiem także potrzebę uznawania wartości wyższych, w tym prawdy, dobra sprawiedliwości.* Była to opinia wygłoszona niewątpliwie w bardzo trudnym momencie, ale jakże optymistyczna. To jedna z najważniejszych cech Jego charakteru: optymizm na przekór wszelkim trudnym doświadczeniom i panującym okolicznościom.

W latach 1984–1989 pełnił funkcję wiceprzewodniczącego Rady Głównej Szkolnictwa Wyższego. 18 grudnia 1988 r. prof. Henryk Samsonowicz wszedł do Komitetu Obywatelskiego przy Lechu Wałęsie, gdzie został szefem podstolika oświatowego; w 1989 r. jako delegat „Solidarności” uczestniczył w rozmowach „Okrągłego Stołu”, a po zwycięskich wyborach 12 września został ministrem edukacji narodowej w pierwszym niekomunistycznym rządzie Tadeusza Mazowieckiego. W tym czasie z Jego inicjatywy i pod Jego auspicjami przywrócono autonomię na polskich uczelniach, powołano samorządowe instytucje zarządzające budżetem nauki (Komitet Badań Naukowych). W tych latach przyszło prof. Henrykowi Samsonowiczowi podejmować wiele trudnych, nie zawsze popularnych decyzji; w 1990 r. podjął decyzję o przywróceniu lekcji religii w szkołach.

Mniej znany jest fakt, iż prof. Henryk Samsonowicz do momentu, kiedy choroba uniemożliwiła Mu wychodzenie z domu, swoim autorytetem i doświadczeniem wspierał

przemiany w funkcjonowaniu i zarządzaniu polską nauką. Uczestniczył w posiedzeniach licznych gremiów formalnych i nieformalnych, powoływanych niegdyś przez Komitet Badań Naukowych, a później przez Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego. Jego działalność w tym zakresie jest imponująca; należy też dodać, że to tylko część wielkiej działalności społecznikowskiej prof. Henryka Samsonowicza. Wiele kluczowych dla nauki polskiej instytucji jest Jego dłużnikiem. Wiele słów można by np. powiedzieć o działalności prof. Henryka Samsonowicza w Komitecie Badań Naukowych, którego był wiceprzewodniczącym w latach 1991–1996; ma ogromne zasługi dla Polskiej Akademii Nauk (od 1994 członek korespondent, od 2002 r. członek rzeczywisty): w latach 1999–2006 przewodniczył Wydziałowi I Nauk Humanistycznych i Społecznych PAN i zasiadał w Prezydium PAN. Odegrał ważną rolę w działalności w Fundacji na rzecz Nauki Polskiej. Z jego inspiracji Fundacja ta uruchomiła serię wydawniczą „Monografie FNP”, prof. Henryk Samsonowicz zasiadał w radzie wydawniczej tej serii. Dzięki inicjatywie Profesora Fundacja zorganizowała wiele międzyśrodowiskowych konferencji naukowych, których tematyka najczęściej była formułowana właśnie przez prof. Samsonowicza. Profesor Henryk Samsonowicz został wyróżniony Honorowym Odznaczeniem FNP, przyznawanego osobom, które w szczególny sposób przyczyniły się do powstania Fundacji i jej rozwoju lub podjęły znaczące działania, wpływając na budowę dobrego imienia lub wizerunek Fundacji.

Profesor Henryk Samsonowicz był człowiekiem o niespożytej energii. Bez końca można by wymieniać fora i instytucje, na których działał. Spotykaliśmy Go nie tylko na ważnych posiedzeniach Polskiej Akademii Nauk, w Ministerstwie Nauki i Szkolnictwa Wyższego czy w Fundacji na rzecz Nauki Polskiej, ale też – przeważnie jako referenta – na międzynarodowych i polskich konferencjach naukowych. Uczestniczył w zjazdach i posiedzeniach licznych towarzystw naukowych. Wygłaszał referaty – wierny misji historyka – na zaproszenie wielu regionalnych, niekiedy bardzo prowincjonalnych towarzystw. Był nieustannie w rozjazdach. A mimo tych wielu zajęć, ciągle był pochłonięty badaniami, ogłaszał liczne i ważne publikacje; nieprzerwanie był recenzentem w przewodach doktorskich, habilitacyjnych i profesorskich. Z całą odpowiedzialnością mogę stwierdzić, iż nie było w Polsce, nawet wśród młodszego pokolenia, uczonego, który byłby tak dynamiczny, jak prof. Henryk Samsonowicz.

W 2010 prezydent Bronisław Komorowski z okazji odnowienia doktoratu prof. Henryka Samsonowicza przez Uniwersytet Warszawski osobiście przybył na tę uroczystość i wygłosił – jako były student Profesora – entuzjastyczną laudację. Prezydent Bronisław Komorowski odznaczył prof. Henryka Samsonowicza Orderem Orła Białego, a 25 lutego 2011 r. powołał Go w skład kapituły tego Orderu.

Profesor Henryk Samsonowicz był czynny naukowo do ostatnich chwil swojego życia. W 2017 r. ogłosił drukiem znakomitą rozprawę pt. *My o sobie. Portret własny*

mieszkańców ziem polskich u schyłku średniowiecza. Opublikowaniem tej monografii prof. Henryk Samsonowicz jeszcze raz zaskoczył środowisko polskich historyków nowatorską koncepcją i nową perspektywą spoglądania na ojczyste dzieje.

Henryk Samsonowicz wniósł do polskiej i europejskiej nauki ogromny wkład; na wiele istotnych momentów dziejowych historii Polski i Europy Środkowej spoglądamy dziś – dzięki pracom Profesora – zupełnie inaczej. Jego badania odsłoniły nowe obszary badawcze, nauka polska zyskała nowe metody badawcze. Profesor jest twórcą nowego gatunku narracji historycznej, która opisuje przeszłość w całym bogactwie jej złożoności; jest ona przeciwieństwem przyczynkarskości.

Profesor Henryk Samsonowicz pozostawił nam wielkie wyzwanie, jak należy łączyć działalność naukową z organizacyjną dla wszystkich środowisk naukowych, nie tylko historyków. Był wielkim społecznikiem, sprawowanie tej funkcji rozumiał nie tylko jako kierowanie gremiami naukowymi, ale jako obowiązek popularyzacji nauki, szerzenia wiedzy historycznej, a w tym także (a może przede wszystkim) w najbardziej prowincjonalnych zakątkach Polski.

Professor Henryk Bogdan Samsonowicz (1930–2021)

Professor Henryk Bogdan Samsonowicz was born on 23rd of January 1930 in Warsaw in the family of a known University of Warsaw professor, geologist Jan Samsonowicz (1888–1959) and Henryka Samsonowicz nee Korwin Krukowska (1892–1987). He graduated in history at the Department of Humanity of the University of Warsaw, presenting a master's thesis on the policy of Gdańsk in the second half of the 14th century, written on a seminar by Marian Małowist. Professors Witold Kula and Aleksander Gieysztor have also played an important role in Henryk Samsonowicz's intellectual development, and later, during his stay in France, professor Fernand Braudel. In 1954 he has defended his doctor's thesis, and in 1960 received his postdoctoral qualifications based on the famous work *"Studies of the patrician capital of Gdańsk in the 2nd half of the 15th century"*. The academic interests of professor Henryk Samsonowicz have initially focussed on the history of the Hanseatic League, and later – on the importance of myth in history and on the beginnings of the Polish state in the 10th century. In his scientific work he has created a new model of historical narration, which combines various aspects of political, economic and cultural life in one whole. He has published over a thousand reviews, articles and dissertations in print. He has occupied a series of important positions he was, among others, a dean of the Department of History of the University of Warsaw; during the times of "Solidarity" he was appointed as the Chancellor of the University of Warsaw. In 1989 he became the Minister for the National Education in the first non-communist government of Tadeusz Mazowiecki. He was an acclaimed organiser of popularisation of historical knowledge in Poland.

Key words: Henryk Samsonowicz, medieval studies, University of Warsaw, Committee of Scientific Research, Ministry of National Education

